

АФРИКА:
Књижевност, култура,
језик, политика

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац
Центар за научноистраживачки рад

АФРИКА:
Књижевност, култура, језик, политика

Уреднице

Др Јелена Арсенијевић Митрић, ванредни професор
Наташа Ракић, истраживач-сарадник

Уређивачки одбор

Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Никола Бубања, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Душан Живковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Данијела Јањић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија

Др Лука Стирпе, ванредни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија

Др Ана Живковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Рецензенти

Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Душан Живковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Часлав Николић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Сања Ђуровић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јасмина Теодоровић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Лука Стирпе, ванредни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија

Др Јана Алексић, виши научни сарадник
Институт за књижевност и уметност, Београд

Др Марина Петровић Јилих, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Мирјана Секулић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јулијана Вулетић Ђурић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Јелена Арсенијевић Митрић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Ана Живковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Александра Матић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Др Ђорђе Радовановић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

АФРИКА: Књижевност, култура, језик, политика

Уреднице

Јелена Арсенијевић Митрић

Наташа Ракић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац, 2023.

Suzana J. MARJANIĆ¹

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

PRIMATOLOGINJE, TRIMATKINJE: NJIHOVI AFRIČKO/ AZIJSKI-PRIMATSKI ZAPISI

Dian Fossey zajedno s Jane Goodall i Birutė Galdikas čine takozvane „Trimate“ (igra riječima: engl. primates, Trimates) skupinu koja se bavi primatima, a imaju i izniman utjecaj na feminističku teoriju. Dian Fossey (1932–1985) je proučavala planinske gorile u Ruandi (usp. dnevnik *Gorile u magli*); Jane Goodall (r. 1934) čimpanze u Tanzaniji (usp. autobiografske zapise *Razlog za nadu: duhovno putovanje*), a Birutė Galdikas (r. 1946) orangutane (usp. *Orangutan Odyssey*) u Indonezijskom Borneu. Članak tematizira njihove zapise o primatima u kontekstu *Projekta Veliki čovjekoliki majmun/ The Great Ape Project* koji zahtijeva prenošenje pojma osobe na relativno malo ne-ljudi, prije svega na temelju njihove bliske sličnosti ljudima. Kako je izloženo u glavnim crtama u publikaciji *The Great Ape Project: Equality beyond Humanity* [Projekt Veliki čovjekoliki majmun: Ravnopravnost preko granice ljudskosti], koju su uredili Paola Cavalieri i Peter Singer, GAP traži da ne-ljudski veliki čovjekoliki majmuni (čimpanze, bonobi, gorile i orangutani) budu pravno svrstani u osobe, a ne u vlasništvo (usp. Dunayer 2009).

Ključne riječi: primatologinje, Dian Fossey, Jane Goodall, Birutė Galdikas, čovjekoliki majmuni

Samo ako razumijemo, bit će nam stalo Samo ako nam je stalo, pomoći ćemo. Samo ako pomažemo, sve će biti spašeno.

Jane Goodall

Ovaj osvrt² pišem potaknuta poglavljem o ekotuzi Jane Goodall, njezine *Knjige nade*, gdje piše o tome kako susreće mnoge ljude, među njima i one koji rade na zaštiti prirode, a koji su izgubili svaku nadu. Naime, gledaju kako projekti na kojima rade propadaju, kako se nastojanja da spase neko područje divljine sprečavaju jer su vladama i poslovnim interesima kratkoročni dobici i trenutačna zarada važniji od očuvanja okoliša za buduće generacije (Goodall 2022: 69). Ekotuga ostaje za Afrikom, u ovom osvrtu metonimijski označenoj velikim čovjekolikim majmunima, koji poput cijele prirode stradavaju pred ljudskom invazijom (usp. Smrekar 2020). Jednako tako potaknuta sam razmišljanjem američke teoretičarke prava životinja Joan Dunayer koja navodi da većina religijskih specista negira srodstvo između ljudi i ne-ljudi. Naime,

¹ suzana@ief.hr

² Napomena: Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost (Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse, IP-2019-04-5621).

neugodna im je pomisao da bi *homo sapiens* bio samo jedna životinjska vrsta između milijuna drugih i potpuno ih uznemiruje pogled na sebe kao na životinje, primat i čovjekolike majmune. I dalje spomenuta teoretičarka kritički nastavlja:

Ne-ljudski čovjekoliki majmuni (*nonhuman apes*) srodniji su ljudima nego majmunima. Ako su ne-ljudski čovjekoliki majmuni i majmuni primati, onda smo to i mi. Biolozi danas svrstavaju gibone, orangutane, bonobe, čimpanze i ljude u čovjekolike majmune. Afrički neljudski čovjekoliki majmuni (gorile, bonobe i čimpanze) imaju vremenski bližeg zajedničkog pretka s ljudima negoli s azijskim ne-ljudskim čovjekolikim majmunima (gibonima i orangutanima). Ako su gorile i orangutani čovjekoliki majmuni, i mi smo. Genetski gledano, bonobe i čimpanze su bliži ljudima nego orangutanima i gorilama. Oni dijele oko 96,4 % svojih gena s orangutanima, 97,7 % s gorilama i 98,4 % s ljudima. Pripadamo istom rodu (*Homo* ili *Pan*) kao bonobe i čimpanze. Ali starospecisti radije razmišljaju o veličanstvenoj ljudskoj izdvojenosti. (Dunayer 2009: 32)

Tragom navedenoga navodim da su npr. i Desmonda Morrisa zbog njegove knjige *Goli majmun (The Naked Ape, 1967)* žestoko napali i antropolozi, optužujući ga za vrijeđanje ljudskoga dostojanstva kao i za navodno izvrtnje principa evolucije, s obrazloženjem da je smiješno i neozbiljno čovjeka nazivati majmunom te da takvom usporedbom zapravo falsificira ljudsko porodično stablo. Tada se antropolozima više svidjela ideja po kojoj su *naši* preci tek u daljem srodstvu s *ostalim* primatima, od kojih se onda razdvajaju u veoma ranoj fazi razvoja. Danas je, pridodaje Morris, sasvim jasno da su antropolozi tada bili zavedeni učenjem po kojem je čovjek navodno nešto potpuno različito od ostalih životinja, a ne sastavni dio prirode. Felipe Fernández-Armesto (2005: 9–18) navodi šest glavnih izvora koji su potkopali, podrovali tradicionalno poimanje čovječanstva, a jedan od njih je i primatologija koja donosi bezbroj novih primjera koji pokazuju koliko su ljudi slični čovjekolikim majmunima, a koje su srednjovjekovni prikazi označavali odrednicom „degenerirani ljudi”. Uostalom, Craig B. Stanford s Odsjeka za antropologiju Sveučilišta Južne Kalifornije u Los Angelesu ističe kako je antropologija grana primatologije, a ne obrnuto (usp. njegov komentar članka *The Once and Future „Apeman”* Josepha S. Altera objavljenoga u časopisu *Current Anthropology*, 48/5, 2007.).

Razlog za nadu 1: Raščupana žena-gorila u magli

Krenimo s primatologinjom, zoologinjom Dian Fossey koja je ostavila razlog za nadu, iako je 1985. godine ubijena zbog svojih iznimnih aktivnosti na zaštiti planinskih gorila. Inspirirana radom antropologa Louisa Leakeya život je posvetila zaštiti gorila u prašumama Afrike. Bijes prema njezinoj zooetici počinitelj/počinitelji označili su mačetom kojom su je ubili. Svoj život s prijateljskim planinskim gorilama u kolibi u brdima gorja Virunga u Ruandi dokumentirala je u knjizi *Gorile u magli* (1983) prema kojoj je snimljen i istoimeni film (*Gorile u magli*, 1998, režija: Michael Apted, scenarij: Harold T.P.

Hayes, Dian Fossey, sa Signourney Weaver u glavnoj ulozi) tri godine nakon njezinoga ubojstva.³ U autobiografiji je zabilježila kako je lovokradice plašila stravičnim maskama koje je postavljala u prašumi; njihove zamke je palila, a goveda tamošnjih seljaka je označavala bojom kako bi ih odvrtila da oni i njihova stada borave u nacionalnom parku.⁴ Godine 1977. Fossey je otkrila da je ubijen i njen gorila-ljubimac Digit. Naime, čvrsta predanost obitelji koštala je Digita života kada je nastojao zadržati šest lovokradica i njihove pse. U autobiografiji zapisuje za svog voljenog Digita da je tako nazvan zbog iskrivljenog i slomljenog prsta na desnoj ruci te da je bio tek pahuljasta kugla kada su se upoznali 1967. godine. Lovokradice su mu odsjekle glavu i ruke kako bi ih prodali kao trofeje. Tamošnje stanovništvo u Ruandi je Dian Fossey zvalo *Nyiramacibili* – „žena koja sama živi u šumi”. Tako je i pokopana na groblju gorila koji je sama načinila, odmah uz njenog omiljenog prijateljskog gorilu Digita. Zahvaljujući njoj planinske gorile su jedina vrsta čovjekolikih majmuna čija populacija danas čak raste, makar zaštitnici okoliša još uvijek tu vrstu uvrstavaju u skupinu kojoj prijeti izumiranje (Osterath 2015). Sedamdesetih godina prošloga stoljeća ostalo je još jedva dvjestotinjak planinskih gorila u čitavom gorju na tromedi Ruande, Ugande i Demokratske Republike Kongo (tadašnji Zair). Knjigu *Gorile u magli* je ta velika zaštitnica gorila posvetila svojim gorilskim supatnicama Digitu, Ujaku Bertu, Machi i Kweliju (”To the memories of Digit, Uncle Bert, Macho, and Kweli”), a kao moto Dian Fossey postavlja sljedeće konstative: „The mist of light from which they take their grace Hides what they are” (Richard Monckton Milnes, Lord Houghton) (1809–1885). U epilogu Fossey zapisuje: „Zasigurno, ugrožene vrste žive iz dana u dan – bilo da se radi o 242 planinske gorile preostalih u Africi, 1000 velikih pandi preostalih u Kini ili 187 grizlija preostalih u Americi.” Film/autobiografija dokumentira kako se njezin znanstveni rad proučavanja planinskih gorila veoma brzo pretvorio u borbu za njihov opstanak; bila ja užasnuta brutalnostima krivolova na gorile zbog njihove kože, ruku i glava, kao i zbog nebrige korumpiranih vlasti. Zaštita gorila od ilegalnog lova i spašavanje od izumiranja otada postaje njena životna misija – i pritom ne bira sredstva: organizira i predvodi patrole kako bi spriječila lovce da dođu do svog plijena, spaljuje sela krivolovaca, nadajući se da će oni tako odustati od lova i čak inscenira smaknuće jednog prijestupnika (Krstić 2017: 9–11). Odnosno kao što je poetski zapisala Dorta Jagić u svojoj pjesmi *Autistična primatologinja Dian Fossey*:

kažu da je bila autistična fanatičarka
 raščupana žena-gorila u magli
 ali Dian je bila sklonište
 tišine koja se ne boji ljudi. [...]

3 Annamária Hódosy (2018) kritički opisuje način na koji film *Gorile u magli* (1988) okrivljuje lovačke navike „okrutnih” crnaca umjesto da za izumiranje primata okrivljuje biokolonizaciju Afrike.

4 Osnovala je Karisoke Research Center u brdima gorja Virunga u Ruandi 1967. godine.

Ili kao što sjetno zapisuje Nikola Visković u svojoj zooetičkoj knjizi – „U baraci gdje je živjela, kraj njenog groba i grobova 14 ubijenih gorila, njeno djelo nastavlja mlada Pascale Sicotte” (Visković 2009: 361).

Razlog za nadu 2: Jane Goodall

Jane Goodall, kao što je poznato, proučava čimpanze u tanzanijskom nacionalnom parku Gombe (usp. autobiografske zapise *Razlog za nadu: duhovno putovanje*). Ili kao što su Elena Favilli i Francesca Cavallo zabilježile u knjizi za mlade *Priče za laku noć: mlade buntovnice* – „Bila jednom djevojčica Jane koja je živjela u Engleskoj i voljela se penjati po stablima i čitati” (2017: 76). I upravo navedena dječja želja, radoznalost i ljubav odveli su je Tanzaniju gdje je proučavala čimpanze u njihovu prirodnom okolišu. Sustavnim proučavanjem otkrila je da čimpanze imaju svoje obrede, da rabe oruđe, da im se jezik sastoji od dvadesetak različitih zvukova, da nisu vegetarijanci. Ovdje ću se zadržati na jednom drugom razmatranju njezina istraživanja. Naime u članku *Kalibanovo naslijeđe: Drame primata i izvedba vrsta* Erike Rundle zadržava se na diptihu – Buchelovoj slici *Kaliban* (1904.) i fotografiji *Čimpanza Geze* Telekija s naslovnice knjige *Vizije Kalibana: o čimpanzama i ljudima* (1993.) Dalea Petersona i Jane Goodall. Charles A. Buchel kao vodeći kazališni portretist svoga vremena na svojoj je slici u romantičnom modusu zabilježio britanskog glumca/intendanta Herberta Beerbohma Treeja (1853.–1917.) u ulozi Shakespeareova Kalibana, koji je izgledao poput čudovišta ali je izražavao ljudske čežnje. Pritom Erika Rundle zamjećuje da je na Telekijevoj fotografiji, inače jednoga od vodećih aktivista za neljudske primata, odrasli mužjak čimpanze u Tanzaniji prikazan u humaniziranom stilu NGS-ove estetike (National Geographic Society) portreta (*ljudski portret čimpanze*), obično rezerviranoga za nezapadnjačke i prvenstveno nebjelačke ljudske subjekte. Naime, članak Erika Rundle oblikuje na temelju zamjedbe kako ni Peterson ni Goodallova ne nude analizu kao ni objašnjenje zašto su odabrali uprave te primjere, i na ovome odsustvu započinje njezina detaljna semiotička interpretacija diptiha „Kaliban/Čimpanza” koji sjedinjuje čudovište staroga svijeta i roba novoga svijeta. Istina, autorica upućuje da poglavlja o „kazalištu velikog majmuna” knjige *Vizije Kalibana: o čimpanzama i ljudima* Dalea Petersona i Jane Goodall ukazuju na eksplicitnije poveznice između Buchelove slike *Kaliban* i Telekijeve fotografije *Čimpanza*.⁵

5 Upućujem na iznimnu interpretaciju postkolonijalnog Shakespearea i čudovišnosti u knjizi Mirande Levanat-Peričić koje u analizi Kalibanovog subverzivnoga odnosa prema Prosperu koristi upravo spomenuti tekst Erike Rundle na temelju kojega ističe da je Frank Benson, koji je bio atletske građe, Kalibana predstavio verući se po granama i viseći naglavce dok je brbljao. „Za tu ulogu Benson se pripremao promatrajući satima majmune u zoološkom vrtu, nastojeći uvesti njihove pokrete i držanje. I Benson i Beerbohm Tree su se, smatra Rundleova, svojim interpretacijama koncentrirali više na 'ljudske' strane Kalibanova lika, dok se u vanjska obilježja (kostim, šminka i ponašanje), naglašavali bestijalnost. Benson se, primjerice, pojavljuje na pozornici s pravom ribom u zubima, a tu će dosjetku kasnije ponoviti i Beerbohm Tree.” (prema Levanat-Peričić 2014: 266)

Razlog za nadu 3: Birutė Galdikas

Litvansko-kanadska primatologinja Birutė Marija Filomena Galdikas ili poznata kao Birutė Mary Galdikas poznata je po proučavanju orangutana u prirodnom okolišu Indonezijskoga Bornea, o kojima je sustavno pisala u sljedećim knjigama: *Reflections of Eden: My Years with the Orangutans of Borneo* (1995); *Orangutan Odyssey* (1999) i *Great Ape Odyssey*. (2005). Pritom je isticala da nema razlika između orangutana i nas, kao ljudskih i neljudskih životinja, da dijelimo potpuno iste emocije. Nakon 40 godina u Tanjung Putingu, sada nacionalnom parku, Galdikas danas slovi za istraživačicu koja je provela najdužu kontinuiranu studiju o nekom divljem sisavcu na svijetu.⁶

Darko Lukić u svojoj knjizi o antropologiji izvedbe, među ostalim, istražuje prethumane izvede te ističe da su čovjekoliki majmuni služe oruđima, posjeduju kulturu i izvedbene prakse i te prethumane izvedbe dokumentira nizom fotografija, ističući da je neprimjereno promatrati prethumane izvedbene aktivnosti čovjekolikih majmuna kao izravnu evolucijsku prethodnicu ljudskim izvedbenim praksama. Ovdje bih podsjetila na uvodnu istaknutu činjenicu koju navodi Joan Dunayer o tome da s frički neljudski čovjekoliki majmuni (gorile, bonobe i čimpanze) imaju vremenski bližeg zajedničkog pretka s ljudima negoli s azijskim ne-ljudskim čovjekolikim majmunima (gibonima i orangutanima). Tragom navedenoga upozorava na pojednostavljeno tumačenje Darwinovih teorija, ističući da „ljudska vrsta uistinu nije izravno ‘nastala od majmuna’, nego je s majmunima u davnoj prošlosti dijelila istoga pretka” (Lukić 2013: 87).⁷ U tome smislu Darko Lukić zaključno se poziva na Schechnerov zaključak o tome da estetika uopće nije monopol ljudi (prema Lukić 2013: 87).

Trimatkinje:⁸ prema svim razlozima za nadu

Istaknula bih istraživanje projekta *Man-Like Apes: Chimps, Gorillas, Orangutans, and European Explorers* za koju Shira Shmueli piše da projekt prati i analizira britanske i europske rane pokušaje davanja smisla velikim majmunima. Majmuni i čovjekoliki majmuni, tvrdi Donna Haraway u *Primate Visions* (1989), imaju privilegiran odnos prema prirodi i kulturi za zapadnjake. Ove su životinje bile podvrgnute stalnim, kulturno specifičnim ispitivanjima o tome što znači biti gotovo čovjek.⁹ Najraniji zapis o europskim susretima s čovjekolikim majmunima datira vjerojatno u kasno šesnaesto stoljeće. U

6 Usp. <<https://orangutan.org/about/dr-birute-mary-galdikas/>>.

7 Dakle, originalnost Charlesa Darwina nije bila u utvrđivanju tijesne veze među majmunima i ljudima nego u tome što je izokrenuo dotadašnji uobičajeni slijed. „U njegovoj su priči o postanku ljudi razvijeniji oblik čovjekolikih majmuna.” (Fernández-Armesto 2005: 79)

8 Često su određivane s obzirom na svoga učitelja i kao „Leakeyve anđelice” s obzirom na to da su sve tri inspirirane radom antropologa Louisa Leakeya.

9 Primatologinja Barbara Smuts zapisuje da je nakon iskustva s pavijanima počela dovoditi u pitanje onaj „prilično skućeni okvir unutar kojega se ja i ostali pripadnici moje kulture odnosimo prema svojim ‘kućnim ljubimcima’ (2007: 30).

narednim stoljećima – posebno u osamnaestom i devetnaestom – europski i britanski putnici u Afriku i jugoistočnu Aziju jedva su željeli naučiti o mitskim čovjekolikim životinjama. Felipe Fernández-Armesto upućuje kako je upoznavanje čovjekolikih majmuna potkopalo tradicionalno čovjekovo samopouzdanje jer što su ljudi više viđali primata to ih je više pogađao snažan dojam sličnosti s ljudima, što je očitim dokazom kako je čovjek dio velikog životinjskog kontinuuma. Pritom se F. Fernández-Armesto (2005: 69–105) zadržava na dvjema paradigama koje su dominirale srednjovjekovnom slikom svijeta. Naime, od 5. do 13. stoljeća, što se tiče kriterija određivanja pojma *ljudskosti*, dominiralo je mišljenje svetoga Augustina, koji je razum postavio kao jedini kriterij ljudskosti, ili njegovim riječima – „budući da bismo, kada ne bismo znali da su majmuni i sfinge zvijeri, a ne ljudi” lako, dakle, zbog fizičke sličnosti, „mogli pogriješiti i proglasiti ih ljudima”, a pritom je spomenuti filozof kršćanstva ljudske deformitete proglasio Božjim izdancima. Sljedeću prekretnicu na navedenome području razmišljanja ponudio je Albert Veliki, učitelj sv. Tome Akvinskog, koji je, za razliku od svetoga Augustina, proklamirao da je fizička *nakaznost* odlika zvijeri, tako da su uočljive fizičke osobitosti sada ukazivale na neljudsku ili podljudsku prirodu, dakle, *bestijalni* status. Tako su od 13. stoljeća na hijerarhijskome zlatnom lancu na prostoru između ljudi i čovjekolikih majmuna bila smješтана razna zamišljena stvorenja – ljudi-zvijeri, čudovišta s ljudskim likom, potomci bestijalnosti ili primjeri tzv. *degeneriranosti*, a koji su svi bili određeni generičkom odrednicom *similitudines hominis*. Zanimljivo je da se Felipe Fernández-Armesto pri navedenome ne zaustavlja na još jednoj *znakolikoj* promjeni paradigme. Naime, u kasnom srednjem vijeku, nakon 12. stoljeća, paradigma razdvajanja vrsti bila je poništena, i tada je teško bilo odrediti što je to što točno određuje animalnu, a što ljudsku kvalitetu. Tako u srednjem vijeku (u razdoblju od 400. god. do 1400. god.) misao se pomaknula od stava da su ljudi i životinje kvalitativno različiti (što je bila proklamacija sv. Augustina) do predodžbe da imamo mnogo toga zajedničkoga sa životinjama, a što je stav Geralda iz Walesa, a čemu svoju knjigu *The Beast Within: Animals in the Middle Ages* iz 1994. godine posvećuje Joyce E. Salisbury.

Projekt *Man-Like Apes: Chimps, Gorillas, Orangutans, and European Explorers* nadalje ističe kako su se u osamnaestom i devetnaestom stoljeću podaci o čovjekolikim majmunima prikupljali od lokalnih lovaca i misionara i na temelju toga kasnije su se uspjeli dobiti izvještaji iz prve ruke. Kako je žive *primjerke* tada bilo teško pribaviti, mrtva, ubijena tijela čimpanza, orangutana i gorila postala su predmet intenzivnog ispitivanja, nadalje zapisuje u sažetku projekta Shira Shmuely.

Ovaj projekt ispituje kako su susreti sa živim i mrtvim čovjekolikim majmunima proizveli ideje o čovječanstvu, rasi i poretku prirode. Osim toga, zapisi o čovjekolikim majmunima pružaju uvid u početak primatoloških studija i smještaju lov na čovjekolike majmune u širi kontekst kolonijalne ekstrakcije resursa za medicinsku upotrebu. (Shmuely 2018)

Završno se nadovezujem na kritiku Joan Dunayer koji je uputila na *The Great Ape Project* (GAP) [*Projekt Veliki čovjekoliki majmun*] ističući da ilustrira novospecističko zagovornišтво. GAP zahtijeva, prema njezinim kritičkim prosudbama, prenošenje pojma osobe na relativno malo ne-ljudi, prije svega na temelju njihove bliske sličnosti ljudima. Kako je izloženo u glavnim crtama u publikaciji *The Great Ape Project: Equality beyond Humanity* [*Projekt Veliki čovjekoliki majmun: Ravnopravnost preko granice ljudskosti*], koju su uredili Paola Cavalieri i Peter Singer, GAP traži da ne-ljudski veliki čovjekoliki majmuni (čimpanze, bonobi, gorile i orangutani) budu pravno svrstani u osobe, a ne u vlasništvo. GAP zagovara davanje svim ne-ljudskim velikim čovjekolikim majmunima zakonsko pravo na život, slobodu i slobodu od „namjernog nanošenja jake boli”. Ovaj projekt smjera na proboj „granice između vrsta” koji trenutno ograničava prava na ljude i time želi „uspostaviti presedan za mnoge druge životinje”. „Moralne odluke” trebalo bi donijeti na „valjanim osnovama”, stoji u GAP-u, „ne zbog irelevantnih razloga pripadnosti vrsti”. „Za sada je sve u redu. Nema ništa specističko u bilo kojoj od ovih tvrdnji ili ciljeva” (Dunayer 2009: 141). Neki su GAP nazvali „antropocentričnim” i „specističkim” jer se usredotočuje jedino na velike čovjekolike majmune, kako navodi GAP.

Naglašavajući sposobnosti i ponašanja slična ljudskima, GAP sugerira da zakonska prava ponajprije pripadaju ne-ljudima koji najviše sliče ljudima. On promiče kriterije koje su razvili Singer i ostali novospecisti. (Dunayer 2009: 141)

Appendix: afrička ekotuga

Završno podsjećam na film *Les Maîtres Fous* (*Ludi gospodari*), iz 1955. godine, francuskoga antropologa, redatelja i utemeljitelja etnofikcije Jeana Roucha kojim je dokumentirao ritual opsjedanja koji se odvijao u Gani 1953. godine u kontekstu kulturnog pokreta Hauka. Hauka pokret potječe iz Nigera kasnih dvadesetih godina prošloga stoljeća; pripadnici naroda Songhay plesom su postajali duhovno *opsjednuti* francuskim kolonijalnim upraviteljima. „Njihov ritual opsjedanja sastojao se od imitacije *bijelih* službenika, zajedno s još nekim znakovima opsjednutosti kao što je pjena na ustima, izbuljene oči, iskrivljeni pokreti, kršenje prehrambenih tabua. Pokret su ugušili kolonijalni službenici, prvo u Nigeru, a zatim i u ostalim britanskim teritorijima kao što je Gana, iz kojih se dalje širio putem migracija Songhay naroda” (Novak 2014). Kao što nadalje pokazuje Lucija Novak (2014), ritualne radnje su korištene kao kritika kolonizatorske moći. Kritika postkolonijalne moći danas se širi na tretiranje afričke prirode samo kao resursa.¹⁰

Kao što angažirano zapisuje Melita Vuković:

Teško je za povjerovati da u svijetu visoko razvijene informacijske tehnologije, nano-tehnologije, molekularnih znanosti i neprestanih novih otkrića u svemiru,

10 Lucija Novak navedeno je predavanje održala u sklopu dvodnevne manifestacije *Dani afričkih*

još uvijek ima ljudi koji umiru od gladi. Prema podacima UN-ove Organizacije za hranu i poljoprivredu (*Food and Agriculture Organization of the United Nation – FAO*), oko 805 milijuna ljudi bili su kronično pothranjeni u razdoblju 2012. – 2014. godine. Premda je riječ o 100 milijuna gladnih ljudi manje nego u proteklom desetljeću, treba imati na umu da se svaka deveta osoba na Zemlji ne hrani na odgovarajući način da bi živjela aktivan i zdrav život (FAO, 2014). U razdoblju 2015-2019 nije bilo značajnijih promjena u udjelu gladnih u svijetu da bi zatim, nakon globalne pandemije virusa COVID-19, došlo do porasta od 1.3% u godini 2020, i zatim slabijeg rasta udjela gladnih u svijetu u godini 2021. koji je te godine dosegao 9.8%. Procjenjuje se da je 2021. godine između 702 i 828 milijuna ljudi bilo pothranjeno (FAO, 2022). (Vuković 2017: 1)

Grob Diane Fossey, Karisoke. Foto: Zinkiol/Creative Commons.¹¹ Pokopana je na groblju gorila pored Digita, a u blizini mnogih gorila koje su ubili lovokradice. Navedeno je mjesto sama izgradila za svoje preminule prijatelje gorile.

kultura koja se u Zadru održala po prvi put 3. i 4. lipnja 2016. godine, a u cijelosti posvećena Africi i afričkim kulturama (Vuković 2016). Podsjećam i na performans-predstavu *Hauka molekula* (2013.) D. B. Indoša i Tanje Vrvilo u kojoj su, među ostalim, interpretacijski i izvedbeno spojili Deleuzeovo i Gaulttarijevo propitivanje postajanje životinjom kao i film *Les Maîtres Fous* (Ludi gospodari) Jeana Roucha.

11 Preuzeto s internetske stranice: <<http://www.science-delivered.org/blog/2018/3/19/groso6uakfxtkd0lauc60b21scorr1>>.

LITERATURA

- Alter 2007: J. S. Alter, The Once and Future „Apeman”, *Current Anthropology*, Chicago, 48/5, 637–652.
- Dunayer 2009: J. Dunayer, *Specizam: diskriminacija na osnovi vrste*, Zagreb: Dvostruka duga Čakovec: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Favilli i Cavallo 2017: E. Favilli i F. Cavallo, *Priče za laku noć: mlade buntovnice*, Zagreb: Znanje.
- Fernández-Armesto 2005: F. Fernández-Armesto, *Mislite, dakle, da ste ljudi? Kratka povijest čovječanstva*, Zagreb: Barka.
- Goodall 2022: J. Goodall, D. Abrams, G. Hudson, *Knjiga nade. Promišljanja za izazovna vremena*, Zagreb: Planetopija.
- Fossey 2000: D. Fossey, *Gorillas in the Midst*, Boston New York: A Mariner Book Houghton Mifflin Company.
- Hódosy 2018: A. Hódosy, *Biomovie. Ecocriticism and Popular Films*. <https://www.ekokritika.hu/en/biomovie_chapters/chapter-1-introduction/>, 3. 4. 2021.
- Krstić 2017: P. Krstić, *Primati, pojedinci i pohlepnici: (d)evolucija u tri pokretne slike*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Levanat-Peričić 2014: M. Levanat-Peričić, *Uvod u teoriju čudovišta. Od Humbabe do Kalibana*, Zagreb: AGM.
- Lukić 2013: D. Lukić, *Uvod u antropologiju izvedbe. Kome treba kazališta?*, Zagreb: Leykam international.
- Novak 2014: L. Novak, Hauka pokret kao ritualni otpor opresorima, *Zarez*, <<http://www.zarez.hr/clanci/hauka-pokret-kao-ritualni-otpor-opresorima>>, 3. 4. 2021.
- Osterath 2015: B. Osterath, *Trideset godina neriješenog ubojstva „zaštitnice gorila”* <<https://www.dw.com/hr/trideset-godina-nerije%C5%A1enog-ubojstva-za%C5%A1titnice-gorila/a-18943083>>, 24. 2. 2021.
- Shmueli: 2018: S. Shmueli, *Man-Like Apes: Chimps, Gorillas, Orangutans, and European Explorers*. <<https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/research/projects/man-apes-chimps-gorillas-orangutans-and-european-explorers>>, 3. 4. 2021.
- Smrekar 2020: M. Smrekar, *U opasnosti nisu samo ljudi: koronavirus prijete i gorilama, orangutanima i čimpanzama*. <<https://www.tportal.hr/tehnoclanak/u-opasnosti-nisu-samo-ljudi-koronavirus-prijete-i-gorilama-orangutanima-i-cimpanzama-20200403>>, 3. 4. 2021.
- Smuts 2007: B. Smuts, u: Coetzee, J. M. (John Maxwell), *Elizabeth Costello*, s engleskoga preveo Petar Vujačić, Zagreb: V. B. Z., 121–137.
- Visković 2009: N. Visković, *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Vuković 2016: M. Vuković, *Jedinstvo u zajedništvu*, *Zarez*, <<http://www.zarez.hr/clanci/jedinstvo-u-zajednistvu>>, 3. 4. 2021.
- Vuković 2017: M. Vuković, *Nesigurnost hrane u Gani u kontekstu nejednakih odnosa moći na globalnoj razini*, Zadar: Sveučilište u Zadru, rkp., diplomski rad, mentorica: Karin Doolan.

PRIMATOLOGIES, TRIMATES: THEIR AFRICAN/ASIAN-PRIMATES RECORDS

Summary

Dian Fossey, together with Jane Goodall and Biruté Galdikas, form the so-called „Trimates” (play on words: primates, Trimates), a group that deals with primates, and they also have an exceptional influence on feminist theory. Dian Fossey (1932–1985) studied mountain gorillas in Rwanda (cf. the diary of *Gorillas in the Mist*); Jane Goodall (b. 1934) chimpanzees in Tanzania (cf. autobiographical writings *Reason for Hope: A Spiritual Journey*), and Biruté Galdikas (b. 1946) orangutans (cf. *Orangutan Odyssey*) in Indonesian Borneo. The article thematizes their records of primates in the context of *The Great Ape Project*, which calls for the transfer of the concept of person to a relatively small number of non-humans, primarily based on their close resemblance to humans. As outlined in *The Great Ape Project: Equality beyond Humanity*, edited by Paola Cavalieri and Peter Singer, GAP calls for non-human great apes (chimpanzees, bonobo, gorillas and orangutans) be legally classified as persons and not property (cf. Dunayer 2009).

Keywords: primatologists, Dian Fossey, Jane Goodall, Biruté Galdikas, great apes

Suzana J. Marjanić